

Die Deutschen in Ungarn. Eine Landkarte mit deutschen Ortsnamen. A magyarországi németek térképe. Kiadta a Neue Zeitung Alapítvány. Készítette az AGÁT Kft. TOP-O-GRÁF Térképészeti Iroda. 1996 [1997]. 107×72 cm.

A maga nemében első, többfunkciós térkép jelent meg 1997 elején. Elsősége abból fakad, hogy magyarországi nemzeti kisebbségek közül a hazai németiség körében használatos nevek egy jól körülhatárolható csoportja lett elsőként a nyilvánosság elé tárva. (Bár ezt a kiadványt megelőzte Budaörs város hasonló indíttatású térképe, az mégiscsak egy kisebb földrajzi egység neveit tartalmazza.)

A térkép összetettsége jól kiviláglik a hátoldalon található német és magyar *Ajánlás*-ból: „A jelen térkép célja, hogy a magyarországi németek helység- és természetföldrajzi neveit közkinccsé tegye, és egyúttal áttekintést nyújtson a német kisebbség kulturális és oktatási intézményeiről, valamint az 1994. évi választások és az 1995-ös pótválasztások eredményeképpen létrejött önkormányzatairól.” Vagyis a szó szűkebb értelmében nem földrajzi jelenségek kartografikus ábrázolása az egyik szempont, a másik pedig a névhasználati – az alábbiakban főleg ez utóbbival foglalkozom.

A térképen található elnevezések a következő csoportokba sorolhatók: jelenleg is használatos helységnevek, pl. *Leinwar* – *Leányvár* (Komárom-Esztergom m.), *Schaumar* – *Solymár* (Pest m.), *Kschmarad* – *Kisnyárád* (Baranya m.) stb.; történelmileg kialakult, ma már nem vagy csak igen korlátozott körben előforduló nevek, pl. *Erlau* – *Eger* (Heves m.), *Rabnitzhof* – *Rábcakapi* (Vas m.), *Martinsberg* – *Pannonhalma* (Győr-Moson-Sopron m.) stb.; az egykor németek által is lakott települések neve, pl. *Neustadt* – *Balmazújváros* (Hajdú-Bihar m.), *Asud* – *Aszód* (Pest m.), *Feldwar* – *Dunaföldvár* (Tolna m.) stb.; nem németek által lakott községek német elnevezése, pl. *Keschitz* – *Keszölc* (Komárom-Esztergom m.), *Säumel* – *Zámoly* (Fejér m.), *Kötsching* – *Kötcse* (Somogy m.) stb. Ebből látható, hogy a térkép egyszerre akar megfelelni a szinkronia és a diakronia követelményeinek.

Ez elvileg lehetséges, ha a kétféle névcsoportot jól láthatóan el lehet különíteni egymástól. A szóban forgó térképen ez azonban csak részben sikerült, hiszen a jelenleg is használatos nevek betűtípusától csak alig különbözik a régiségben megvolt neveké, ez különösen a kisebb méretű betűkkel szedett neveknel kíván éles látást, főleg a nagyon sűrűn teleírt dél-dunántúli és nyugat-magyarországi részeken.

A térkép a német neveket olyan formában közli, ahogy azokat a helyi német közösség használja, természetesen alkalmazkodva a hangzás írásbeli közlésének korlátaihoz. Ezek a nevek általában a kronológiailag eredetibb magyar neveknek a helyi német dialektushoz igazított formái, vagyis nincs semmiféle irodalmi német („hochdeutsch”) írásbeliségük. A közölt neveknek igen nagy része tartozik ide, pl. *Bodigaß* – *Boldogasszonyfa* (Baranya m.), *Jerking* – *Györköny* (Tolna m.), *Tschonok* – *Csolnok* (Komárom-Esztergom m.), *Polan* – *Magyarpolány* (Veszprém m.) stb. Ettől a helyes megoldástól látszólag eltér a következő, szintén jó eljárás: ahol a helyi német névnek vagy – összetett nevek esetében – névrésznek van egyenértékes „hochdeutsch” lexémája, ott az szerepel a térképen, és nem az adott település nyelvjárásának megfelelő „írásbelisített” ejtés; ilyenek pl. *Kleinmanok* – *Kismányok* (Tolna m.), *Großwaschon* – *Nagyvázsony* (Veszprém m.), *Böhmischhütten* – *Csehbánya* (Veszprém m.) stb. Ezeknek a névalakoknak a megállapításában jó segítséget nyújtottak a megyei földrajzinév-gyűjtemények, melyek közül egyesek (pl. Tolna, Baranya, Veszprém) gazdag német anyagot tartalmaznak.

A magyarországi németek térképe nem közli azokat a német neveket, amelyek ugyan a két világháború között, sőt az elmúlt két-három évtized során is a hazai germanisztikában és egyéb írásbeliségben használatban voltak, de a helyi közösségek – bizonyára kései megjelenésük és nyilvánvalóan mesterséges voltuk miatt – sohasem használta, sőt esetenként nem is ismerte azokat. Így a Veszprém megyei *Bakonygyirót* német neve a térképen nem *Gerisdorf*, hanem helyesen *Jirot*; *Gerisdorf* egy ausztriai falu neve, ezt „telepítették” rá a bakonyalji községre, ám a helyiek (saját tapasztalatból tudom) nem is hallottak róla. Az ugyancsak Veszprém megyei *Lókút* is *Lokut* és nem *Roßbrunn*, *Olasz-falu* is *Olasflu* és nem *Wallendorf*, a Csepel-szigeten található *Szigetújfalu* „valódi” neve *Ujflu*, nem pedig a magyarból fordított *Inselneudorf*, melyet senki nem használt, jöllehet – ha nem tévedek – egy ideig még a település bejáratánál levő helységnévtáblán is ez szerepelt „hivatalos” német névként.

Az ismertetett térkép természetesen közli a mai magyar hivatalos neveket is. Ez szükséges is, hiszen a helységek azonosítása jobbra csak ezek segítségével lehetséges; úgy gondolom, mind a külföldi, mind a hazai németiség számára akkor egyértelmű a lokalizálás, ha például a német *Hanslbek*, *Totiser Kolonie*,

Nimmesch stb. mellett ott áll a magyar *Érd, Tatabánya, Himesháza* (Baranya m.) stb. is.

A magyar és német nevek egyidejű közlése következtében az egyes településeket megjelölő hang-, illetve betűsorok egymáshoz való viszonyát – mélyebb vizsgálódás nélkül is – megállapíthatjuk. Látható, hogy a németek körében használt nevek igen jelentős része a magyarból való fonetikai átvétel, azaz a helyi német nyelvváltozathoz igazított alak; pl. *Kier* – *Németkér* (Tolna m.), *Wudigeß* – *Budakeszi* (Pest m.), *Waschlud* – *Városlőd* (Veszprém.) és még sok más. A nevek viszonyában kisebb hányadot képvisel a fordított eset, vagyis a német név elsődlegessége mellett a magyar a másodlagos; pl. *Deutschhütten* lett a magyarban *Németbánya* (Veszprém m.), *Altglashütte* magyarul *Óbánya* (Baranya m.), *Bleigraben* pedig *Ólmod* (Vas m.). A harmadik változatra, vagyis hogy a német és a magyar névnek (legalábbis „ránézésre”) nincs köze egymáshoz, főleg a nyugat-magyarországi települések esetében figyelhető meg – ennek nyilvánvaló történelmi okai vannak. Ilyenek pl. *Vaskeresztes* – *Großdorf* (Vas m.), *Nemesmedves* – *Ginisdorf* (Vas m.), *Levél* – *Kaltenstein* (Győr-Moson-Sopron m.) stb.

A nevek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban két névpárral szeretnék röviden foglalkozni. Az egyik a magyar *Hegykő* ~ német *Heiligenstein* (Győr-Moson-Sopron m.). Látszólag nincs kapcsolat a kettő között, hiszen a német név sem fonetikai „mutációja”, sem pedig hű tükörfordítása a mai magyar névnek, hiszen ez utóbbi esetben kb. *Bergstein*-nek kellene lennie. Amikor azonban megalkották a német *Heiligenstein* nevet (s ez régen volt, hiszen első adata 1419-ből való, vö. FNESz.⁴), még eleven lehetett a magyar helynév etimológiai jelentése, ami nem más, mint ’szent kő; áldozati kő’, és a régi magyar *egy* ~ *igy* ~ *ügy* ’szent’ szóval függ össze, vagyis a *hegy* pusztán népetimológias változat. Hasonló lehet a magyar *Öttevény* és a német *Hochstraß* (Győr-Moson-Sopron m.); ez utóbbi örzi a magyar szónak azt a régi közszói jelentését, amelyet 1210-ből adatolhatunk: ’töltésen haladó út’ (FNESz.⁴), 1259-ből pedig ’kavicsos burkolt (római kori) út’ (EWUng. önt a.).

A főterkép mellett két melléktérképet is találunk. Az egyik Magyarország domborzati, víz- és tájegységnevei közül adja meg a fontosabbakat (csak németül), a másik pedig Budapest egyes városrészeinek német és magyar neveit közli; a hazai németiség ez utóbbi város esetében is nagy mértékben nyelvileg is hozzájárult a helyek megnevezéséhez, hiszen a város polgársága jelentős arányban német volt.

Bár más térképpel nem vettem egybe az itt tárgyaltat, úgy látom, pontos munkát végzett a térképész – egy hibát azonban „sikerült” fölfedeznem: az érintett város, a bácskai *Ada* ugyan a mai Magyarország határain kívül esik, a

„csúsztatás” mégis szembeötlő, hiszen a valóságban a Tiszától nyugatra fekvő város átkerült a folyó túlsó partjára...

A térkép hátoldalán németül és magyarul olvashatunk a magyarországi németek rövid történetéről, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának jelképeiről és a magyarországi németek intézményeiről. Itt található a térképek igen fontos tartozéka, a névmutató: természetesen ez is „kétirányú”, német–magyar, illetve magyar–német összeállítású. Megtalálhatjuk a helységnevek, a természetföldrajzi elnevezések és Budapest városrészei neveinek mutatóját – segítségükkel könnyen lehet tájékozódni a térképen.

Mint a bevezető sorokban írtam, bizonyos tekintetben szokatlan kartográfiai művet vehet kezébe a térképek iránt érdeklődő olvasó. Úgy gondolom azonban, ez a sajátos alkotás is rámutat arra, hogy többnyelvű közegben a térben való tájékozódást szolgáló elemek, vagyis a helynevek kialakításában a különböző nyelveket beszélő közösségek egyaránt részt vesznek, hatnak egymásra és kölcsönösen kiegészítik egymást. Jó lenne hamarosan a többi magyarországi nemzeti kisebbség körében használt neveket is hasonló térképeken közzétenni, s akkor láthatóvá válna, hogy milyen izgalmasan sokszínű ebben a tekintetben is Magyarország.

GERSTNER KÁROLY